

УДК 94(438+477) «1920»:356

ЗАКШЕВСКИ Б.

<https://orcid.org/0000-0001-9902-9759>

<https://doi.org/10.33577/2313-5603.33.2020.122-139>

18-та ДИВІЗІЯ ПІХОТИ У ТРАВНЕВОМУ НАСТУПІ 1920 РОКУ 6-ї АРМІЇ ВІЙСЬКА ПОЛЬСЬКОГО В УКРАЇНІ

У статті описано події 18-ї дивізії піхоти Війська Польського – однієї з найкращих дивізій часу польсько-радянської війни 1919-1921 рр. Детально відтворено та охарактеризовано участь 18-ї ДП у складі 6-ї армії Війська Польського під час боротьби з радянськими підрозділами 25 квітня – 25 травня 1920 р. Під час походу на схід 18-та ДП під командуванням генерала Францішека Крайовського, воюючи пліч-о-пліч з українськими військами проти Червоної Армії, захопили багато територій, отримавши багато більшовицьких полонених та здобувши велику кількість важливих тактичних об'єктів, залізниці, боєприпаси, їжу. Після стабілізації фронту, 18-та ДП зайняла позицію на річці Соб, що в околицях Гайсина.

Ключові слова: 18-та дивізія піхоти Війська Польського, польсько-більшовицька (радянська) війна 1919-1921 рр., Францішек Крайовський, Францішек Адам Арчишевський, 6-та армія Війська Польського, Олександр Омелянович-Павленко, Олександр Удовиченко, річка Соб.

Мета статті – описати та охарактеризувати участь 18-ї дивізії піхоти Польського Війська в успішному наступі 6-ї польської армії на Україну проти Радянської Росії у травні 1920 року. 18-та дивізія піхоти була однією з найкращих дивізій під час польсько-радянської війни 1919-1921 рр., яка вела бої в різних театрах війни: від Поділля, через Волинь, до Північної Мазовії та Полісся. Восени 1920 р. 18-та піхотна дивізія співпрацювала з білоруськими військами генерала Станіслава Булака-Балаховича на Поліссі. Таким чином, цей підрозділ, яким командував видатний офіцер, генерал Францішек Крайовський, викликає великий інтерес істориків. У наш час історичні традиції цього дивізіону перейняли 18-та механізована дивізія польської армії, розташована на сході Польщі.

Досі окрім авторських робіт ця тема не була детально проаналізована та представлена в Україні. І все-таки 18-та піхотна дивізія воювала пліч-о-пліч з українськими військами проти

ЗАКШЕВСКИ Бартош, доктор гуманітарних наук, Військово-технічна академія імені Ярослава Домбровського, м. Варшава

© Закшевські Бартош, 2020.

Червоної Армії. Спільні бої поляків та українців проти військ Радянської Росії заслуговують на поглиблене вивчення та опис того, що було зроблено в цій статті. Співпраця польських та українських військ проти спільного ворога має стати основою сьогоднішньої братської військової співпраці обох наших країн.

Військово-політичне тло наступу в Україні. Готуючи політичну та військову основу для чергового наступу, Верховний головнокомандувач польської армії Юзеф Пілсудський мав на меті остаточно унормувати українсько-польські стосунки. 21 квітня 1920 р. було підписано польсько-українську політичну угоду, в якій говорилося про те, що: «Польща визнає Директорію незалежної Української Народної Республіки з головним отаманом, паном Симоном Петлюрою на чолі, найвищою владою Української Народної Республіки» [переклад автора – Б.З.] (Pilsudski, 1989: 232). Петлюра, у свою чергу, погодився провести польсько-український кордон по р. Збруч, а Польща відмовилася від своїх претензій на землі, що лежали на схід від вказаної річки. Обговорювана політична угода не містила згоди української сторони на федерацію з Польщею, але війська Петлюри були розбиті, і він перебував на території Польщі, повністю залежний від польського уряду. Це була сприятлива Угода для обох сторін. Оголошення польсько-українського договору 21 квітня 1920 р. одразу викликало міжнародну реакцію, оскільки західні держави і Радянська Росія виступали проти цього. 24 квітня 1920 р. політична угода доповнилася військовою конвенцією: українська армія підпорядковувалася Війську Польському, яке і віддавало накази стосовно проведення усіх воєнних операцій (Pilsudski, 1989: 232). Українська сторона зобов'язалася виставити шість піхотних дивізій і забезпечити продовольством польські війська, що знаходилися в Україні. Польська сторона зобов'язалася озброїти та переформувати три піхотні українські дивізії за польським зразком.

25 квітня 1920 р. Армія отамана Петлюри, яка брала участь у так званій Київській експедиції, налічувала лише 556 офіцерів і 3348 рядових, тому вони не становили значної військової сили (Wyszczelski, 1999: 67). Підписання військової конвенції між Польщею та УНР завершило політичну та військову підготовку до початку наступу в Україні. З початком військових операцій в Україні було очевидно, що у війні будуть прийняті важливі рішення. Українські війська взяли участь у наступі під назвою

«Київ плече до плеча» з підрозділами 18-ї ДП. 17 квітня 1920 р. Верховний головнокомандувач польської армії видав наказ, аби військові формування, які перебували в Україні, зайняли вихідні позиції для наступальних дій. Метою було повне знищення сил радянського противника Південно-Західного фронту. Дата наступу була встановлена на 25 квітня 1920 р. У той же день, 17 квітня, Верховна комісія видала ще одне розпорядження, важливе для запланованої операції. Це була так звана «Операційна диспозиція до наступу в Україні» (*Kutrzeba, 1937*). Це розпорядження розглядалося як фактичний план проведення дій на першому етапі цієї операції. Згідно з цим наказом, 2-га армія Війська Польського (ВП) повинна була скерувати 15-ту ДП під командуванням полковника Альбіна Ясінького у перший день проведення операції до дій, спрямованих на виведення польських військ до лінії р. Тетерів. На другий день наступу 2-га армія разом з 6-ю армією ВП повинна була вийти на лінію Житомир – Бердичів – Райгородок – Уланів – Хмільник – Літин – Бар – Ялтушків – Вербовець. Передбачалося, що на третій день операції (і це повинно було стати завершальною фазою першого етапу операцій) ці армії перейдуть до лінії Козятин – Вінниця – Жмеринка – Могилів.

18-та ДП у складі XXXV бригади піхоти (БП) (42-й і 49-й полки піхоти – ПП) та XXXVI БП (144-й і 145-й ПП) з підрозділами артилерії (18-й полк польової артилерії – ППА) увійшли разом з 5-ю ДП та 12-ю ДП до складу 6-ї армії під командуванням генерала Івашкевича (*Stachiewicz, 1925*). У армії налічувалось 39 піхотних батальйонів, 8 кавалерійських ескадронів та 35 артилерійських батарей. У першій фазі української операції Верховний головнокомандувач Юзеф Пілсудський визначив для 6-ї армії допоміжну функцію. Початковою метою було зменшення сил російської XIV Армії. Проте, після відступу противника по всій лінії, 26 квітня 1920 р. 6-та армія почала наступальні операції на широкому фронті – повільно витісняючи більшовицькі війська на схід. Пілсудський вагався, чи оточувати та знищувати XII чи також і XIV радянську армію. Тому він не прагнув до сильного витіснення XIV армії далеко на схід (*Wyszczelski, 1999: 89*). Генерал Івашкевич отримав завдання проводити методичні заходи на широкому фронті без особливого поспіху. Найсильнішою була 12-та ДП підполковника Мар'яна Янушайця, яка повинна була атакувати вздовж залізничної лінії Проскурів – Жмеринка. Ліворуч, на північ від 12-ї ДП знаходилась 5-та ДП

генерала Владислава Єджевського, праворуч і на південь розміщувалась 18-та ДП генерала Крайовського разом з українськими підрозділами (*Zakrzewski, 2013b: 16–25*).

18-та ДП готувалася до наступу. У період з 10 по 25 квітня 1920 р. відбулася реорганізація та поповнення 18 ППА. Через поганий стан коней і невелику кількість солдатів 1-ша батарея не пішла в наступ. Решта – вісім батарей (з 2-ї по 9-ту) були посилені офіцерами та рядовими з 1-ї батареї, а також солдатами 1-го дивізіону 18-го полку важкої артилерії, які після кадрової реорганізації відійшли з Кам'янця-Подільського до Модліна (*Badowski, 1936: 13*). З того розкадрованого дивізіону полк отримав кілька офіцерів, кілька сотень рядових та 300 добре утриманих коней. Необхідні підводи були конфісковані в навколишніх селах (*Badowski, 1936: 13*). До полудня 20 квітня 1920 р. більшовицька артилерія з місцевості поблизу села Гулі обстрілювала позиції 18-ї ДП під Заборознівцями (*САВ, Dowództwo 6 Armii Wojska Polskiego, sygn. I.311.6, k. 32*). Патрулі дивізії, вислані до Вільхової, Маціорська, Березового, Галайковець, Бахтина, Терешова, не знайшли там більшовиків (*САВ, Dowództwo 6 Armii Wojska Polskiego, sygn. I.311.6, k. 33*).

23 квітня 1920 р. підрозділи 18-ї ДП розміщувалися за такою схемою: I батальйон 49-го ПП – с. Куча, II і III батальйони 49-го ПП – с. Іванківці, I, II і III батальйони 145-го ПП – відповідно, с. Струга, Щербівці і Стружка, I і III батальйони 42-го ПП – с. Заміхів, III батальйон 42-го ПП – с. Говори (*САВ, Dowództwo 6 Armii Wojska Polskiego, sygn. I.311.6, k. 34*). 24 квітня 1920 р. о 22.00 до Нової Ушиці прибув представник від III Бережанської Бригади УГА, який повідомив, що його військо вирушило до Бару. В Ялтушкові залишився лише штаб та табори, а галичани найімовірніше вночі завдали удару більшовицьким військам, де їм вдалося захопити один бронепоїзд та чотири гармати. Патрулі, розіслані від 42-го і 145-го ПП, повідомили, що села Петримани, Бахтин, Михайлівці, Конищів, Гулі та Курники були звільнені від окупанта. 24 квітня командування 18-ї ДП перебувало в Новій Ушиці (*САВ, Dowództwo 6 Armii Wojska Polskiego, sygn. I.311.6, k. 35*). Українська група (два ескадрони та одна гармата) знаходилась в с. Хрептів, один ескадрон – в с. Курижиця, піхота (500 осіб) – в с. Пилипи, одна батарея – в Новій Ушиці. У день наступу дві піхотні бригади з 18-ї ДП отримали нових командирів:

XXXV БП очолив підполковник Мечислав Лінде, а командиром XXXVI БП став генерал Казимир Ладось (*Zakrzewski, 2016*).

Наступ 6-ї Армії Війська Польського. Польська наступальна операція розпочалася 25 квітня 1920 р. о 3.20 ранку атакою 5-го ПП Легіонів – авангарду 1-ї ДП Легіонів. Того ж дня розпочала наступальні дії 18-та ДП генерала Крайовського. Верховний головнокомандувач Ю. Пілсудський і командувач 6-ї армії генерал В. Івашкевич не очікували, що противник без опору відступить назад на схід. Однак наступаючі частини 18-ї ДП в багатьох місцях опору не зустріли. Перші серйозні бої розпочалися лише під Баром. Темпи просування польських колон стримувалися необхідністю роззброїти частини Української Галицької Армії, які перейшли на польську сторону. Увечері 27 квітня 1920 р. підрозділи 6-ї армії вийшли на залізничний шлях Київ – Жмеринка, що означало виконання завдання, поставленого Верховним головнокомандувачем Ю. Пілсудським.

Генерал Крайовський разом зі своєю 18-ю ДП атакував на південному крилі 6-ї армії вздовж Дністра разом з українськими підрозділами генерала Омеляновича-Павленка. 18-та ДП вирушила в напрямку на Конищів, Муровані Курилівці, Могилів, Шаргород. 25 і 26 квітня 1920 р., в перші дні наступу, підрозділи 18-ї ДП просувалися на схід, не зустрічаючи ворога. Вони зайняли Дурняки, Вербовець, Михайлівці, Конищів та Гулі, і вже звідти висилали розвідувальні патрулі. Галайківці та Жванець теж були вільні від радянських військ (*CAW, Dowództwo 6 Armii Wojska Polskiego, sygn. I.311.6, k. 37*). Увечері 26 квітня ворог відступив до лінії Могилів – Яричів – Котюжани. Підрозділи 18-ї ДП зайняли лінію Жвань – Рівне – Попелюхи – Ольчидаїв – Котюжани – Мар'янівка. Ворог силами піхотного полку з артилерійською батареєю чинив сильний опір у Курилівцях, проте після короткотривалого бою відійшов до с. Лучинець. 18-та ДП вислала підрозділи до Жеребелівки та Яричова. Штаб 18-ї ДП ввечері 26 квітня знаходився у Вербовці (*CAW, Dowództwo 6 Armii Wojska Polskiego, sygn. I.311.6, k. 39*).

Підрозділи 18-ї ДП 26 квітня здобули два зарядних ящики, кілька підвод та значну кількість боєприпасів, у бою, загинув один солдат. Ворог відступив за залізничну магістраль Могилів – Бар, посиливши опір у с. Ольчидаїв, Лучинець, Котюжани, Копайгород. Підрозділи 42-го ПП зайняли лінію Копайгород –

Хринівка – Лучинець (*САВ, Dowództwo 6 Armii Wojska Polskiego, sygn. I.311.6, k. 41*).

Вранці 27 квітня 1920 р. ворог відступив до лінії Чернівці – Шаргород. Підрозділи XXXVI БП вирушили того дня о 13.00 годині на Могилів, де були дуже добре прийняті місцевим населенням. Було налагоджено контакт з румунськими підрозділами. Розташування 18-ї ДП того дня виглядало так: штаб XXXVI БП, II і III батальйони 49-го ПП – в Яришові; штаб 18 ДП – в Мурованих Курилівцях; український підрозділ з I батальйоном 49-го ПП, а також 7-ма батарея 18-го ППА в Могилеві; 145-й ПП зайняв свої позиції в селах Озаринці, Кричанівка, Сугаки, Проське; 42-й ПП – в селах Лучинець, Хринівка, Копайгород. В Могилеві було захоплено локомотив, близько 160 вагонів, значну кількість понтонів, натомість в Котюжанах вдалося захопити 90 вагонів. Повідомлялося про десяток полонених. З польської сторони був лише один поранений з 42-го ПП. Дивізія зайняла залізничну лінію Могилів – Котюжани, яка була в хорошому стані для використання власними підрозділами (*САВ, Dowództwo 6 Armii Wojska Polskiego, sygn. I.311.6, k. 43*).

Оскільки ворог відступив на схід, 18-та ДП мала лише кілька сутічок. 25 квітня, за наказом генерала Крайовського у напрямку Могилева, до наступу приєднався 49-й ПП під командуванням капітана Надаховського. Разом з підрозділами полковника Удовиченка він увечері 27 квітня вступив в Могилів. 49-й ПП разом з 42-м ПП провели кілька невеликих боїв з Червоною Армією під Жмеринкою та Вапняркою, після чого бої на цьому відтинку припинилися (*Fuglewicz, 1929: 9*).

25 квітня на схід рушили підрозділи 18-ї ДП, які залишалися до того на своїх позиціях. Вони швидко просувалися вперед через Муровані Курилівці та Котюжани. Червона Армія не чинила великого опору і часто відступала з наближенням польських підрозділів. 144-й ПП ще у першій половині квітня 1920 р. перейшов у підпорядкування штабу 6-ї армії як резерв та був перевезений до Проскурова, і на початку польського наступу не брав участі. У день наступу на схід рушив також 42-й ПП з району Заміхів – Говори до Конищева. Увечері 25 квітня його бійці дісталися до Конищева, Михайлівців та Примощаниці. Впродовж ночі радянські війська намагалися повернути собі ці населені пункти, проте їхні атаки вдалося відбити. Наступного дня полк продовжив

наступ, просуваючись двома колонами: ліва – у складі II і III батальйону, права – I батальйон полку. Ліва колона 27 квітня зазнала атаки, проте їй таки вдалося захопити Копайгород. Натомість права, долаючи сильний опір і захопивши кілька десятків полонених, дісталась Лучинця. Звідти було відправлено розвідувальну групу (рота піхоти, півроти саперів, взвод польової артилерії) до Шаргорода. Швидкий наступ групи стривожив більшовиків так, що ті, не вагаючись, залишили Калинівку та Шаргород, залишивши там багато майна. Однак після розвідки група повернулася до Лучинця, і більшовики знову зайняли Шаргород (*Zolna, 1929: 13*).

На схід разом з полками 18-ї ДП з району Миньківців, Струги, Нової Ушиці та Заміхова вирушили також II і III дивізіони 18-го ППА (*Badowski, 1936: 14; Zolna, 1929*). I дивізіон 18-го ППА на час наступу залишався у підпорядкуванні 12-ї ДП полковника Янушайця. Завданням 12-ї ДП була атака вздовж лінії Деражня – Жмеринка, Бар – Жмеринка. I дивізіон під керівництвом капітана Войцаха Петраса, Мар'яна Кукеля (*Kukiel, 1995: 10*) вже у перший день нападу досяг Ялтушкова.

29 квітня 1920 р. 2-га батарея 18 ППА разом з 4-ю батареєю 12-го ППА взяли участь у перестрілці під Дзяловом (тепер Кам'яногірка). У п'ятницю, 30 квітня відбувся прикрий випадок: на південному виході з села більшовицький патруль вкрав кулемет 2-ї батареї та втік (*Kukiel, 1995: 26*). У понеділок, 3 травня 1920 р. (*Badowski, 1936: 15*) 3-тя батарея I дивізіону капітана Петраса прийшли на допомогу III батальйону 51-го ПП поблизу с. Стрільники. Завдяки потужному та влучному вогню батареї, яка з відкритих позицій обстрілювала більшовицькі загони та прикрила наступ, було зайнято с. Стрільники та залізничну станцію Рахни. Було захоплено 122-мм гаубицю та канцелярію (*Kukiel, 1995: 27*). 7 травня 1920 р. 3-тя батарея 18-го ППА взяла участь в операції 51-го ПП, який вирушив о 5.00 ранку через Юрківку, Самгородок до Туманівки. Тоді ж I-й дивізіон брав участь у боях за залізничну станцію Крижопіль. 10 травня 1920 р. 3-тя батарея підтримувала 51-й ПП на відтинку Марківка – Крижопіль, де розбила одну ворожу гармату (*Kukiel, 1995: 31*). I-й дивізіон 18-го ППА згодом повернувся до складу 18-ї ДП (*Badowski, 1936: 15; Kukiel, 1995: 34*).

28 квітня 1920 р., перебуваючи в резерві 6-ї армії, 144-й ПП був переданий у розпорядження 5-ї ДП та отримав наказ роззброєння двох українських січових бригад, які в околицях Літина покинули більшовиків та перейшли на польську сторону. Для Червоної Армії поведінка українських військ, що воювали в їх рядах, була несподіванкою. 2-га та 3-тя бригади Січових Стрільців були насильно включені до складу Червоної Армії після поразки військ Симона Петлюри восени 1919 р. Після розгрому більшовицьких 408-го і 409-го стрілецьких полків ці бригади добровільно перейшли до польської сторони. До 29 квітня 1920 р. близько 11 500 українців перейшли на польську сторону. За роззброєння цих солдатів відповідав 144-й ПП (*Mazaraki, 1929: 10; Zakrzewski, 2016: 80*).

28 квітня 1920 р. патрулі 18-ї ДП, вислані до Чернівців та Шаргороду, не спіткали ворога. У той час локація військ була наступною: штаб XXXVI БП, II і III батальйони 49-го ПП та 6-та батарея 18-го ППА з українською групою – в Могилеві; I батальйон 49-го ПП в Яришові; штаб і III батальйон 145-го ПП та 7-ма батарея 18-го ППА – Вендичани; II батальйон 145 ПП – Озаринці – Кричанівка; I батальйон 145 ПП – Сугаки; II дивізіон, а також 8-ма і 9-та батареї 18-го ППА – в Татарисках (нині Смотрич); штаб 18-го ППА – Попівці; штаб XXXV БП – станція Котюжани; штаб 42-го ПП – Берлядка; I-й батальйон того ж полку – Лучинець; II батальйон – Лука Мовчанська; III батальйон – Копайгород. Втрати 18-ї ДП склали 10 поранених з 49-го ПП. Було захоплено дві гармати, два кулемети, 26 полонених, кілька десятків коней, возів та багато амуніції. Прибуло також поповнення до 18-го ППА (*CAW, Dowództwo 6 Armii Wojska Polskiego, sygn. I.311.6, k. 43*).

За свідченнями в'язнів та втікачів з Червоної Армії, 28 квітня ворог вивів одну групу своїх військ через Ямпіль до Валпнярки, а дві інші групи – на Чернівці – Джурин та Джурин – Шаргород до станції Рахни Лісові. Патрулі не зустріли ворога в радіусі 15 км (*CAW, Dowództwo 6 Armii Wojska Polskiego, sygn. I.311.6, k. 44*). 29 квітня ворог, відступаючи з Мовчан, Дзялова та Станіславчика, зайняв Шаргород. Тим часом патрулі 42-го ПП випередили більшовицькі патрулі під Калинівкою (*CAW, Dowództwo 6 Armii Wojska Polskiego, sygn. I.311.6, k. 45*). 30 квітня генерал Крайовський надіслав сильні патрулі від 42-го ПП в Шаргород (*CAW, Dowództwo 6 Armii Wojska Polskiego, sygn. I.311.6, k. 46*).

42-й ПП після перших боїв за Шаргород 1 травня 1920 р. здійснив доцентрову атаку на ту місцевість. Ліва колона в тому самому складі (II і III батальйону) просувалася з району Копайгорода та Кошаринці в південно-східному напрямку, уздовж річки Мурафа. Права – слабша колона (I батальйон) атакувала з Лучинець через Калинівку, Лозову та Теклівку у східному напрямку. Увечері 1 травня Шаргород був зайнятий, а вранці 2 травня полк продовжив рух лівою колоною через Должок, а правою – через Хоменки на Джурин. Після нічних боїв та значних втрат з обох сторін Джурин був зайнятий поляками. Згодом полк вирушив однією колоною до селища Мурафа, де залишався певний час як резерв 6-ї армії. У селі Мурафа 42-й ПП разом з місцевим населенням святкував річницю польської Конституції 3 травня.

1 травня ситуація підрозділів, що входили до складу 18-ї ДП, була такою: патрулі 49-го ПП та української кавалерії, що були вислані до Шандерівки, Чернівців та Березівки, не зустріли ворога. Патрулі 145-го ПП донесли, що селище Лозова було зайняте однією ворожою батареєю артилерії, звідки більшовики відправляли кінні патрулі до Тропової (*САР, Dowództwo 6 Armii Wojska Polskiego, sygn. I.311.6, k. 46*). Підрозділи 42-го ПП після короткого бою зайняли Шаргород, займаючи при цьому лінію місцевості Лука Мовчанська – Носиківка – Шаргород – Теклівка – Біляни – Коси, вздовж річки Бронниця до Дністра. Втрати 18-ї ДП за той день становили 4 вбитих та 5 поранених. Чисельність полків, що входили до 18 ДП станом на 1 травня 1920 р., наведена у таблиці 1.

Таблиця 1

Кількісний стан полків, що входили до 18-ї ДП, станом на 1 травня 1920 р.

		18-та ДП	42-й ПП	49-й ПП	144-й ПП	145-й ПП
Харчовий стан	Офіцери	282	40	29	37	33
	Унтер-офіцери та рядові	10 453	2246	1141	1439	2034
Бойовий стан	Офіцери	111	28	20	29	27
	Унтер-офіцери та рядові	5450	1623	856	1147	1545
	Кавалерія	32		15		12
Кількість кулеметів		142	29	44	32	23
Артилерія	Піхотна	7		1	4	2
	Польова	31				
	Важка	12				

Джерело: Підготовлено на основі: Центральний військовий архів, Кількісний стан ГКВП, сигн. I.301.31.56.

Уранці 2 травня 1920 р. на всьому відтинку 18-ї ДП не було контакту з ворогом (*САВ, Dowództwo 6 Armii Wojska Polskiego, sygn. I.311.6, k. 48*).

Уранці 3 травня розташування 18-ї ДП було таким: штаб дивізії, штаб ХХХV БП і II батальйон 42-го ПП – Шаргород; III батальйон 42-го ПП – Болжок; штаб і I батальйон 42 ПП з 8-ю батареєю 18-го ППА у Писарівці; II батальйон 145-го ПП – Березівка; штаб, 4-та і 5-та батареї 18-го ППА в Довгалівці. На південному фланзі дивізії була досягнута лінія Яруга – Бабчинці. О 5 ранку 3 травня підрозділи 18-ї ДП відновили наступ (*САВ, Dowództwo 6 Armii Wojska Polskiego, sygn. I.311.6, k. 52*). О 08.00 ранку вони зайняли Дружне (*САВ, Dowództwo 6 Armii Wojska Polskiego, sygn. I.311.6, k. 51*). 4 травня після полудня 18-та ДП не мала сутичок з противником. В останні дні вона воювала з підрозділами 354-го, 361-го, 368-го, 369-го стрілецьких полків. Дислокація підрозділів 18-ї ДП увечері 4 травня була такою: штаб дивізії разом зі штабом ХХХV БП лишався у Шаргороді; 42-й ПП у повному складі зосередився у Старій Мурафі; батальйони 49-го ПП знаходились у Теклівці, Писарівці та Могилеві; штаб ХХХVI БП – у Чернівцях; батальйони 145-го ПП – у Рожнятівці, Русаві і Борівці; українська піхота – в Ярузі; українська кіннота – в Бабчинцях, з форпостами – у Слободі Межирівській та Мервинцях (*САВ, Dowództwo 6 Armii Wojska Polskiego, sygn. I.311.6, k. 54*).

5 травня 1920 р. 18-та ДП продовжувала рух на схід. Штаб її перемістився до Пеньківки; штаб ХХХVI БП і 145-й ПП знаходились у Старій Мурафі; керівництво ХХХV БП і 42-й ПП – у Красному; штаб, I і II батальйони 49-го ПП – у Єфимівці; III батальйон 49-го ПП – у Краснянці (*САВ, Dowództwo 6 Armii Wojska Polskiego, sygn. I.311.6, k. 55*).

9 травня дислокація 18-ї ДП була вже такою: штаб і 4-та батарея 18-го ППА – Заячківці; 5-та і 6-та батареї – Михайлівка; 9-та батарея – Тарасівка; 8-ма батарея – Федорівка; 7-ма батарея – Воронівці; штаб і I-й батальйон 49-го ПП – Краснянка; II і III батальйони того ж полку – Яринівка (*САВ, Dowództwo 6 Armii Wojska Polskiego, sygn. I.311.6, k. 57*).

10 травня 42-й ПП, залишаючись в резерві 6-ї армії, відправився до Красного. 145-й ПП після кількох днів маршів без великих

боїв та сутичок через Шендерівку та Джурин перейшов до резерву дивізії у районі Джурин – Мурафа. Практично не маючи жодного контакту з ворогом, до полку, як і до інших частин 18-ї ДП, надійшли повідомлення про те, що поляки 7 травня 1920 р. взяли Київ. У той день 145-й ПП святкував день польської армії.

Майже у той час (9 травня) поляки здобули два мости на Дніпрі та плацдарми на лівому березі річки (Позняки, Троєщина, Погреби, Дарниця, Бортня), створивши так зване передмістя Києва. Воно було настільки глибоке, аби можна було якомога краще захищати Київ від вогню противника зі східного берега Дніпра. У той час, коли 3-тя армія окупувала Київ, 2-га та 6-та армії без протидії зі сторони Червоної Армії просувалися на схід. 6-та армія 9 травня зайняла Брацлав, Тульчин та Вапнярку. Підрозділи української армії генерала Омеляновича-Павленка як праве крило 6-ї армії увійшли до Ямполя. Проте, темпи польського наступу поступово слабшали. 3-тя армія зайняла оборонні позиції, а 2-га та 6-та армії концентрували свої сили для можливих бойових дій на південно-східному фронті. Фронт стабілізувався, а 6-та армія разом з 18-ю ДП та українськими підрозділами простягала свою лінію аж до Дністра.

Стабілізація фронту над річкою Соб. У Жмеринці зробив перепочинок 49-й ПП, у Красному – 42-й, в околиці Джурин – Мурафа – 145-й ПП. Після роззброєння українських бригад 144-й ПП перейшов на схід через Летичів, Жмеринку, Браїлів, Єфимівку і повернувся з підпорядкування 5-ї ДП у склад XXXVI бригади 18-ї ДП. Водночас 18-та ДП була направлена на бойовий відтинок, на якому раніше перебувала 5-та ДП, відведена на північний фронт. З Єфимівки 144-й ПП було вислано до Брацлава, де він отримав наказ зайняти район над річкою Соб, в околицях Гайсина. У цьому регіоні область була горбистою, прорізаною глибокими ярами. Такий рельєф став своєрідним викликом для польського солдата. З місця свого перепочинку відправився також 145-й ПП, рухаючись через Томашпіль, Тульчин, Брацлав на першу лінію, до відтинку Кропивне – Гайсин. Під час маршу під Гайсином полк легко здобув три гармати, кулемет, паровоз, стрілецькі гвинтівки та багато військового матеріалу. Відтинку від Кропивної до Гайсина 145-й ПП зайняв вже 25 травня та почав підготовку до оборони. Більшість своїх сил полк направив

на оборону південного флангу. Однак зібрана інформація про ворога спонукала до часткових змін у дислокації, тому після кількох днів оборонні позиції укріпилися на лінії річки Соб, від Гайсина до Дашкова. Головні сили були направлені у східному напрямку. Оборонна лінія полку була поділена на дві частини: північний підрозділ (командир майор Кароль Стейнбах) та південний підрозділ «Гайсин» (капітан Ян Ульданович). Напередодні боїв за Гайсин полк почав послаблюватися, внаслідок демобілізації старших призовників та добровольців з Америки, а допомога з Польщі так і не була надана. 26 травня 1920 р. більшовицькі війська розпочали розвідку польських позицій. Польські патрулі у свою чергу часто натрапляли на більшовиків (*Grochot, 1930: 14*).

У перші дні травня 1920 р. 18-й ППА отримав поповнення – 250 рядових, призовників 1900 року народження, які пройшли кількомісячний вишкіл. У другій половині травня відбулася демобілізація і в інших полках 18-ї ДП. У той час частини покинуло багато досвідчених солдатів, які б стали у пригоді в майбутніх боях. Особливо багато було демобілізованих унтер-офіцерів. 18-й ППА у другій половині травня був направлений на передову, змінюючи там 5-й ППА з 5-ї ДП. II дивізіон зайняв позиції на лінії річки Соб під Гайсином, а III дивізіон – під Оратовим (*Badowski, 1936: 15*).

Дії 18-ї ДП 10-15 травня 1920 р. не мали великої динаміки. 10 травня підрозділи 18-ї ДП взяли участь у розбροєнні села Пеньківка, де відібрано 101 гвинтівку (*CAW, Dowództwo 6 Armii Wojska Polskiego, sygn. I.311.6, k. 59*). До ранку 12 травня 18-та ДП розброїла населення Мурафи, Єфимівки, Красного, Вознівців, Пеньківки та Федаківки. Вилучено 437 карабінів, 8 шабель, 2 лафети та 1 гарматний замок, а також багато боєприпасів (*CAW, Dowództwo 6 Armii Wojska Polskiego, sygn. I.311.6, k. 61*). 15 травня 145-й ПП здійснив пацифікацію району Джурин – Рожнятівка – Горишківка – Ямпіль (*CAW, Dowództwo 6 Armii Wojska Polskiego, sygn. I.311.6, k. 65*).

Бойовий стан 18-ї ДП на 15 травня 1920 р. складав 120 офіцерів та 5677 унтер-офіцерів і солдатів. Чисельний стан полків, що входили до 18 ДП 15 травня 1920 року, наведений у таблиці 2.

Найбільш сильним був 144-й ПП, у стані бойової готовності у ньому перебувало 1900 солдатів. Добре виглядала ситуація у 42-му та 145-му полках. Найгіршим був стан у 49-му ПП – лише 575 солдатів у бойовій готовності. 16 травня солдати 18-ї ДП в околицях Джурин, Рожнятівка, Князівка відібрали у місцевого населення 125 гвинтівок, 7 шабель та телефонний дріт. У районі Станіславчик, Дзялів та Будки відібрано 18 гвинтівок та телефон (САВ, *Dowództwo 6 Armii Wojska Polskiego, sygn. I.311.6, k. 66*). Уранці 17 травня I-й і II-й батальйони 49-го ПП відійшли до Браїлова, а далі марширували до околиць Єфимівка – Краснянка. 145-й ПП та II дивізіон 18-го ППА рухалися у напрямку до Томашполя; 42-й ПП пацифікував район Уяринці, Іванівка, Тиврів та Суліски, де було відібрано 74 рушниці, кілька шабель та деяку кількість боєприпасів. До Пенківки прибуло поповнення, призначене для 145-го ПП (САВ, *Dowództwo 6 Armii Wojska Polskiego, sygn. I.311.6, k. 219*).

Таблиця 2

Чисельний стан полків 18-ї ДП станом на 15 травня 1920 р.

		Загалом 18-та ДП	42-й ПП	49-й ПП	144-й ПП	145-й ПП
Харчовий стан	Офіцери	310	43	28	40	37
	Унтер-офіцери та солдати	11 574	2189	929	2429	2018
Бойовий стан	офіцери	120	29	20	34	29
	Унтер-офіцери та солдати	5557	1478	555	1887	1372
	кавалерія					
Кількість кулеметів		139	29	41	35	23
Артилерія	Піхотна	8	3	1	1	3
	Польова	32				
	Тяжка					

Джерело: Підготовлено на основі: Центральний військовий архів, Кількісний стан ГКВП, сигн. І.301.31.56. Кількісний стан 6 Армії 15 V 1920 року.

18 травня штаб, II і III батальйони 144-го ПП перебували у Сфимівці, I батальйон – у Краснянці. 3-тя батарея 18-го ППА, тимчасово підпорядкована 12-й ДП, перебувала в районі Колоденки (САВ, *Dowództwo 6 Armii Wojska Polskiego*, sygn. I.311.6, k. 220). 21 травня підрозділи 18-ї ДП роззброїли села Ворошилівку, Потоки, Томашпіль (САВ, *Dowództwo 6 Armii Wojska Polskiego*, sygn. I.311.6, k. 70). Було вилучено 297 рушниць, 2 пістолети, 9 шабель та невелику кількість амуніції (САВ, *Dowództwo 6 Armii Wojska Polskiego*, sygn. I.311.6, k. 225).

24 травня штаб 18-ї ДП перебував в Немирові (САВ, *Dowództwo 6 Armii Wojska Polskiego*, sygn. I.311.6, k. 227). 42-й ПП вирушив з Красного (тимчасового місця зупинки) через Березівку, Глиняни, Жорнище та Іллінці у напрямку на Оратів (САВ, *Dowództwo 6 Armii Wojska Polskiego*, sygn. I.311.6, k. 71).

25 травня 1920 р. підрозділи 18-ї ДП завершили заміну підрозділів 5-ї ДП на фронті (САВ, *Dowództwo 6 Armii Wojska Polskiego*, sygn. I.311.6, k. 76). Розміщення підрозділів 18-ї ДП було таким: штаб 18-ї ДП – в Немирові; штаб XXXVI БП – в Брацлаві; штаб і III батальйон 145-го ПП – в Кропивному; I батальйон того ж полку – в Гайсині; II батальйон – в Ситківцях з відокремленою ротою в Юрківцях; штаб 144-го ПП з половиною I батальйону – в Немирові; решта I батальйону – в Михайлівці; II батальйон 144-го ПП – в Мухівцях; III батальйон – в Будках; штаб XXXV БП – в Жорнищах; батальйони 42-го ПП – в Луговій, Красніках і Ялівці; штаб 18 ППА – у Немирові; штаб II дивізіону та 6-та батарея – в Семенках; 5-та батарея – в Нижньому Кропивному; 4-та – в Ситківцях; штаб III дивізіону, 7-ма і 8-ма батареї – в Жорнищах; 9-та батарея – в Луговій; штаб батальйону саперів в Немирові, його роти – в Монастирку і Брацлаві (САВ, *Dowództwo 6 Armii Wojska Polskiego*, sygn. I.311.6, k. 80).

Висновки. Польський наступ в Україні, що також має назву «Київська експедиція», став неприємною несподіванкою для більшовиків. Командувач Південно-Західного фронту Олександр Єгоров

не припускав ні такого масштабу дій, ні розмірів використовуваних сил, ані швидкості польського просування (*Wyszczelski, 1999: 22*). Він значно занижив кількість польських військ, які брали участь в операції, оцінюючи їх приблизно в 40 тис., а фактично їх було близько 60 тис. (*Zolna, 1929*). Польські успіхи в Україні мають й іншу сторону медалі. Польські війська, що брали участь у наступі в Україні вже на початковому етапі, не виконали передбачуваної головної мети операції, тобто розгрому противника в цьому секторі. Причиною цього стала тактика більшовиків, які уникали великих боїв та виводили свої війська з-під польських атак. Було захоплено значну частину України, проте Червону Армію так і не було подолано.

18-та «Залізна» дивізія генерала Юзефа Галера взяла участь в наступі 6-ї армії Війська Польського в Україні. Діяльність, описана в статті в період між 25 квітня і 25 травня 1920 р., є одним з найважливіших елементів історії дивізії, коли та вела бойові дії пліч-о-пліч з українськими підрозділами проти більшовицької Росії. В останні дні квітня 18-та ДП просувалася на Схід, здобуваючи Ямпіль, Шаргород, Копайгород, Лучинець, Ялтушків. Це відбувалося без великих боїв, але призвело до отримання значних трофеїв у вигляді рухомого складу, військових матеріалів, продуктів харчування, а також численних полонених. Після підкорення Києва і створення так званого Передмістя Києва фронт зупинився. 18-та ДП розпочала роззброєння радикалізованого місцевого населення, що мало призвести до заспокоєння ситуації за лінією фронту.

Польський наступ не призвів до знищення радянських військ, а Червона Армія відступила далеко на схід за Дніпро. Українська влада не мала широкої соціальної підтримки, і незважаючи на те, що Київ був захоплений польською армією, невдовзі більшовики перейшли у контрнаступ, використовуючи як ударний кулак 1-шу кінну армію. Саме між 1-ю кінною армією та 18-ю ДП точилися криваві бої (*Zakrzewski, 2013b: 16–25*). Перемогу вдалося здобути лише під Бродами (*Zakrzewski, 2013a*). Захоплення Бродів призвело до злиття фронту, що дозволило передати резерви (у тому числі 18-ту ДП) до Варшави, де вирішувалася доля польсько-радянської війни 1920 р.

Використані посилання

- Егоров А. (1929) *Взаимодействие фронтов 1920 год. Москва-Ленинград: Государственное издательство (отдел военной литературы)*, 199 с.
- Меженинов С. А. (1926) *Начало борьбы с поляками на Украине в 1920 г.: (XII армия): с 3 схемами*. Москва: Государственное военное издательство, 59 с.
- Руккас А.О. (2013) *«Разом з польським військом: Армія Української Народної Республіки 1920 р. (структура, організація, чисельність, уніформа)*. Ніжин, Видавець ПП Лисенко М.М., 480 с.
- Arciszewski F.A., (1972). *Patrzac krytycznie*, Londyn, s. 310.
- Badowski Z., (1936). *Zarys historii wojennej 18 Kresowego Pułku Artylerii Polowej*, Warszawa, s. 39.
- Bitwa o Ukrainę 1920* (2016). Muzeum Józefa Piłsudskiego w Sulejówku, Warszawa, s. 1504.
- Centralne Archiwum Wojskowe, *Dowództwo 6 Armii Wojska Polskiego*, sygn. L311.6
- Fuglewicz J., (1929). *Zarys historii wojennej 49 Pułku Strzelców Kresowych*, Warszawa, s. 39.
- Grochot J., (1930). *Zarys historii wojennej 72 pułku piechoty*, Warszawa, s. 46.
- Kukiel M.,(1995). *Moja wojaczka na Ukrainie. Wiosna 1920*, Warszawa, s. 158.
- Kutrzeba T., (1937). *Wyprawa kijowska 1920 roku*, Warszawa., s. 358
- Legutko W., (1930). *Zarys historii wojennej 4 Pułku Strzelców Podhalańskich*, Warszawa, s. 50.
- Mazaraki F., (1929). *Zarys historii wojennej 71 Pułku Piechoty*, Warszawa. s. 26.
- Piłsudski J., (1989). *Rok 1920*, Tuchaczewski M., *Pochód za Wisłę*, Łódź. s. 218.
- Stachiewicz J., (1925). *Działania zaczepne 3 armii na Ukrainie. Studia operacyjne z historii wojen polskich 1918–1921*, t. I, Warszawa.
- Szandruk P., (2014). *Sila męstwa*, Warszawa-Kraków, s. 355.
- Wyszczelski L., (1999). *Kijów 1920*, Warszawa, s. 341.
- Zakrzewski B., (2012). *Zapomniany generał Franciszek Adam Arciszewski*, „Militaria XX wieku – Wydanie Specjalne”, nr 6 (28), s. 4 – 15.
- Zakrzewski B., (2013). *Bitwa o Brody (26 lipca – 5 sierpnia 1920 roku)*, „Militaria XX wieku – Wydanie Specjalne”, nr 2 (30), s. 10 – 21.
- Zakrzewski B., (2013). *Pogromca Budionnego – generał dywizji Franciszek Kraliček-Krajowski*, „Militaria XX wieku” – Wydanie Specjalne, nr 4 (32), s. 16 – 25.
- Zakrzewski B., (2016). *18 Dywizja Piechoty w wojnie polsko-sowieckiej 1919–1921*, Warszawa, s. 575.
- Zarys dziejów wojskowości polskiej w latach 1864–1939*, Warszawa 1990.
- Zołna J., (1929). *Zarys historii wojennej 42 Pułku Piechoty*, Warszawa.

References

- An outline of the history of the Polish military in the years 1864–1939*, Warsaw 1990.
- Arcishewski F.A. (1972). *Looking critically*, London, p. 310.
- Badowski Z. (1936) *Outline of the war history of the 18th Borderland Artillery Regiment*, Warsaw, p. 39.

Battle for Ukraine 1920 (2016). Warsaw, The Józef Piłsudski Museum in Sulejówek, p. 1504.

Central Military Archive, Command of the 6th Army of the Polish Army, ref. num. I.311.6

Egorov A. (1929) *Interaction of the fronts 1920*. Moscow-Leningrad, State publishing house (department of military literature), 199 p.

Fuglewicz J. (1929) *Outline of the war history of the 49th Borderland Regiment*, Warsaw, p. 39.

Grochot J. (1930) *Outline of the war history of the 72nd Infantry Regiment*, Warsaw, p. 46.

Kukiel M. (1995) *My war in Ukraine. Spring 1920*, Warsaw, p. 158.

Kutrzeba T. (1937) *Kiev expedition 1920*, Warsaw, p. 358

Legutko W. (1930) *Outline of the war history of the 4th Podhale Rifle Regiment*, Warsaw, p. 50.

Mazaraki F. (1929) *Outline of the war history of the 71st Infantry Regiment*, Warsaw. p. 26.

Mezheninov S. A. (1926) *The beginning of the struggle with the Poles in Ukraine in 1920: (XII Army): with 3 schemes*. Moscow, State Military Publishing House, 59 p.

Piłsudski J. (1989) 1920, Tuchaczewski M., Marching behind the Vistula, Łódź. p. 218.

Rukkas A.O. (2013) *Together with the Polish army: Army of the Ukrainian People's Republic of 1920 (structure, organization, size, uniform)*. Nizhyn: Publisher of PB Lysenko MM, 480 p.

Stachiewicz J. (1925). Offensive activities of the 3rd army in Ukraine. Operational studies in the history of Polish wars 1918–1921, vol. I, Warsaw.

Szandruk P. (2014) *Strength of Courage*, Warsaw-Krakow, p. 355.

Wyszczelski L., (1999). *Kyiv 1920*, Warsaw, p. 341.

Zakrzewski B. (2012) Forgotten General Franciszek Adam Arciszewski, "*Militaria of the 20th Century – Special Edition*", Iss. 6 (28), pp. 4-15.

Zakrzewski B. (2013) Battle of Brody (July 26 – August 5, 1920), "*Militaria of the 20th Century – Special Edition*", No. 2 (30), pp. 10-21.

Zakrzewski B. (2013). Budionny's vanquisher – Division General Franciszek Kraliček-Krajowski, "*Militaria of the 20th Century – Special Edition*", No. 4 (32), pp. 16-25.

Zakrzewski B. (2016) *18th Infantry Division during The Polish-Soviet War 1919-1921*, Warsaw, p. 575.

Zoła J. (1929) *Outline of the war history of the 42nd Infantry Regiment*, Warsaw, Graphic Works "United Poland".

Zakshevski B.

18TH INFANTRY DIVISION IN MAY 1920 OFFENSIVE OF THE 6TH ARMY OF THE POLISH ARMY IN UKRAINE

The article concerns the 18 "Iron" Infantry Division (ID) of the Polish Army, which was one of the best divisions during the Polish-Soviet war of 1919-1921.

In April 1920, the 18th Infantry Division took part in the Polish – Soviet War. After the first battles against the Russians in Podolia, the 18th ID participated in the Polish offensive in the Ukraine. It led to the capture of Kiev. From 26th May 1920, the 18th ID took part in the defensive battles of the 6th Polish Army in the area of Haisyn. On June 5th 1920, the Polish front in the Ukraine collapsed. It was a result of an offensive action of the 1st Cavalry Army of Semyon Budyonny. On June 29th 1920, one of the most glorious chapters in the history of the 18th Infantry Division began. It was a successful fight against Semyon Budyonny's 1st Cavalry Army, in the region of Ostroh, Dubno and Brody in Volhynia. The Battle of Brody for some time stopped the Red Army's offensive on the southern section of the front.

During those battles, the soldiers of General Krajowski gained great experience and reputation of the war. Then the 18th ID was transported near Warsaw. The 18th ID formed part of Władysław Sikorski's 5th Army. It participated in the Battle of Warsaw, which became the turning point of the 1920 War. After the battle, the 18th ID also took part in the winning battles for the Polish side in Volhynia and Polesie, where it ended the war in 1920.

The article reproduces and characterizes in detail the participation of the 18th Infantry Division, being part of the 6th Army of the Polish Army, in battles with Soviet troops between April 25 and May 25, 1920. During the march to the east of the 18th DP under the command of General Franciszek Kraliček-Krajowski, fighting side by side with the Ukrainian troops against the Red Army, she captured many places, taking numerous Russian prisoners and capturing many spoils, including rolling stock, weapons, ammunition and food. After stabilizing the front, 18th Infantry Division took a position on the Sob River near Hajsyn.

Keywords: 18th Infantry Division of the Polish Army, Polish-Bolshevik (Soviet) War of 1919-1921, Francishek Craiowski, Francishek Adam Archyszewski, 6th Army of the Polish Army, Oleksandr Omelyanovych-Pavlenko, Oleksandr Udowychenko, The Sob river.